

The Role of the Teachings of Imam Reza (A.S.) in Consolidating the Family Institution and its Socio-Political Education

Hassan Bashir¹

1. Full Professor of Communications, Imam Sadiq University (A.S.), Tehran, Iran. Email: drhbashir100@gmail.com

Article info

Article type:
Research Article

Received:
4 May 2025

In Revised form:
2 August 2025

Accepted:
11 September 2025

Published:
29 November 2025

Abstract

Imam Reza (A.S.), in continuity with the tradition of his infallible forefathers and through an emphasis on ethical, spiritual, and social principles, has played an unparalleled role in elucidating educational models for the family and society. Utilizing contemporary theoretical frameworks -including Social Capital Theory (Putnam), Social Learning Theory (Bandura), Ecological Systems Theory (Bronfenbrenner), Political Culture (Almond & Verba), Critical Pedagogy (Freire), Ethics of Care (Noddings), and Structuration Theory (Giddens)- and adopting a descriptive-analytical method with thematic analysis, this research investigates the position of the family and socio-political education as the primary nucleus of human development, based on the attributed sayings, conduct (sirah), and narrations of Imam Reza. The findings indicate that the teachings of Imam Reza extend beyond education within the family sphere to foster social capital and promote political participation in society. By emphasizing ethical leadership and citizen responsibility, Imam Reza presents a model for social and political education whose pillars are founded upon mutual respect, ethical democracy, the pursuit of justice, and the struggle against oppression. In conclusion, considering contemporary challenges in the realms of family and socio-political education, the research proposes practical strategies derived from the sirah of Imam Reza to strengthen family cohesion, enhance collective responsibility, and confront ethical crises in modern societies.

Keywords: Imam Reza (A.S.), Family, Social Education, Political Education, Sirah of Imam Reza, Islamic Ethics.

Reference: Bashir, Hassan. (2025). The Role of the Teachings of Imam Reza (A.S.) in Consolidating the Family Institution and its Socio-Political Education. *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*. 3(9).39-76.

Publisher: Imam Reza (A.S.) International University
DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.520558.1552>

1. Introduction

The family, as the most fundamental educational institution, plays a crucial role in shaping the individual and social identity of persons. Within the intellectual framework of Islam, the family, beyond its emotional function, serves as an arena for nurturing responsible, justice-seeking, and participatory individuals in the social and political spheres. The conduct (sirah) and sayings of the Infallible Imams (Peace be upon them), particularly Imam Reza (A.S.), hold an unparalleled position as guiding lights for formulating educational models aligned with the needs of Islamic society. In the contemporary world, crises such as extreme individualism, social disintegration, and ethical challenges have redoubled the necessity of re-examining Islamic teachings in the realm of family, social, and political education. Focusing on the sirah of Imam Reza (A.S.), this research investigates the position of the family and socio-political education as the primary nucleus of human development based on his attributed sayings, conduct, and narrations.

2. Research Objectives

The primary objective of this research is to explain the role of the teachings of Imam Reza (A.S.) in consolidating the family institution and socio-political education, relying on contemporary theoretical frameworks. The specific objectives are:

1. Examining the foundations of family education from the perspective of Imam Reza (A.S.) and analyzing key themes related to children's rights, parental rights, family ethics, and intra-family justice.
2. Analyzing the principles of social education in the Razavi sirah, with emphasis on responsibility, empathy, social rights, and human dignity.
3. Investigating the foundations of political education in the thought of Imam Reza (A.S.), centered on concepts such as justice, consultation (shura), leadership (imamah), public oversight, and the reciprocal rights of the people and the government.
4. Presenting an integrated educational model based on the Razavi sirah and its alignment with contemporary theories in social and educational sciences.

3. Methodology

This research is fundamental-applied in purpose and descriptive-analytical in nature. Data was collected through a documentary method by referring to reliable narrative sources. For data analysis, the “Thematic Analysis” method using the Attride-Stirling (2001) thematic network model was employed. In this method, themes are organized at three levels: “basic,” “organizing,” and “global.” The statistical population of the research includes reliable narrative sources related to the three axes of family, social education, and political education, selected through purposive sampling. The theoretical framework of the research is based on interdisciplinary integration and utilizes contemporary theories including: Social Capital (Putnam), Social Learning (Bandura), Ethics of Care (Noddings), Critical Pedagogy (Freire), Political Culture (Almond & Verba), Ecological Systems (Bronfenbrenner), and Structuration (Giddens).

4. Findings

The research findings indicate that the teachings of Imam Reza (A.S.) in the three domains of family, social education, and political education possess internal coherence and can provide a comprehensive model for human education in the contemporary world.

In the domain of family education, the key themes are: emphasis on the inherent dignity of children, parental responsibility in religious and ethical upbringing, the necessity of justice among children, the importance of good character within the family, and the necessity of mutual respect between parents and children. The practical *sirah* of Imam Reza (A.S.) in addressing his child with a respectful *kunya* (agnomen), encouraging children’s practical participation in charitable deeds, and emphasizing financial provision for the family as the basis of psychological well-being, are concrete examples of this educational approach. These principles align with Putnam’s Social Capital theory and Bandura’s Social Learning theory.

In the domain of social education, Razavi teachings emphasize collective responsibility, empathy with the deprived, observance of social rights (especially the rights of neighbors), justice in social interaction, and avoiding the humiliation of individuals. By defining a Muslim as one from whose hand and tongue people are safe,

Imam Reza (A.S.) considers the ultimate goal of social education to be providing security for others. This perspective is fully congruent with Noddings' Ethics of Care and Putnam's Social Capital theory.

In the domain of political education, the findings show that Imam Reza (A.S.) conditioned the legitimacy of governance on justice, receptiveness to consultation, accountability, and observance of the reciprocal rights of the people and the government. By negating obedience to rulers in matters of sin, he rejects the divinization of power and emphasizes public oversight as a religious duty. Justice in his political thought is both the criterion for evaluating governance and the lens for citizens' critique. These foundations align with Freire's Critical Pedagogy and theories of good governance.

The analysis of global themes revealed that Razavi teachings transform the family into a workshop for human development and the cornerstone of an ethics-based civilization, nurturing responsible, critical, justice-seeking, and participatory citizens.

5. Conclusion

The present research, by systematically investigating the teachings of Imam Reza (A.S.) in the spheres of family, social, and political education, presents an integrated and coherent model that positions the family as the fundamental nucleus for educating responsible, justice-seeking, and participatory human beings. The findings clearly show that the Razavi sirah views education as a comprehensive and continuous process that begins with bestowing dignity within the private sphere of the family and extends to assuming responsibility in the public sphere of society and active oversight of political structures. This perspective, by deeply integrating the foundations of Islamic ethics with social functions, constitutes an intelligent response to the challenges of the contemporary world—including extreme individualism, the disintegration of social bonds, and the crisis of legitimacy in governance.

The most prominent achievement of this research is the discovery of a significant alignment between Razavi teachings and advanced paradigms of contemporary humanities—from social capital and social learning to ethics of care and critical pedagogy. This alignment, besides bearing witness to the universality and rationality

of Islamic teachings, provides an unparalleled capacity for constructive dialogue between religious tradition and new knowledge. By centering “justice” as the criterion for the legitimacy of governance and “responsibility” as the essence of citizenship, Imam Reza (A.S.) delineates a model of ethics-based and people-centered governance in which obedience is conditional and critical, and public oversight is considered a religious and rational duty.

Suggestions

In practice, this model can provide a strategic framework for educational, social, and cultural policymaking in Islamic societies. It is suggested that utilizing this framework, family-centric educational programs be designed, mechanisms for strengthening social capital and public trust based on the ethics of care be redefined, and a political culture based on participation, transparency, and receptiveness to criticism be institutionalized. Furthermore, conducting comparative studies between the Razavi sirah and other global educational schools of thought could be an effective step in enriching the discourse of Islamic education and presenting an alternative model on the global stage. Finally, elucidating and promoting this comprehensive model can transform families and educational institutions into living workshops for nurturing citizens who are both committed to authentic Islamic values and active, aware, and transformative agents in their societies.

Keywords: Imam Reza (A.S.), Family, Social Education, Political Education

نقش آموزه‌های امام رضا علیه السلام در تحکیم نهاد خانواده و تربیت اجتماعی - سیاسی آن

حسن بشیر^۱

۱. استاد تمام ارتباطات، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران. Email: drhbashir100@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

امام رضا علیه السلام، در تداوم سیره پدران معصوم خویش، با تأکید بر اصول اخلاقی، معنوی و اجتماعی، نقشی بی‌بدیل در تبیین الگوهای تربیتی خانواده و جامعه ایفا نموده‌اند. این پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری علوم روز از جمله نظریه سرمایه اجتماعی (پاتنام)، یادگیری اجتماعی (بندورا)، نظام‌های اکولوژیک (برونفن برنر)، فرهنگ سیاسی (آلموند و وربا)، پدگوزی انتقادی (فریره)، اخلاق مراقبت (نادینگز) و ساخت‌یابی (گیدنز) و با اتخاذ روش توصیفی-تحلیلی و کاربست تحلیل مضمون، به واکاوی جایگاه خانواده و تربیت سیاسی-اجتماعی به‌مثابه هسته اولیه تربیت انسان، بر اساس سخنان، سیره و روایات منسوب به ایشان می‌پردازد. یافته‌ها حاکی از آن است که آموزه‌های رضوی، فراتر از تربیت در حریم خانواده، به تقویت سرمایه اجتماعی و ترویج مشارکت سیاسی در جامعه منجر می‌شود. امام رضا علیه السلام با تأکید بر رهبری اخلاق‌مدار و مسئولیت‌پذیری شهروندان، الگویی برای تربیت اجتماعی و سیاسی ارائه می‌دهند که ارکان آن بر احترام متقابل، مردم‌سالاری اخلاقی، عدالت‌ورزی و مبارزه با ظلم استوار است. در پایان، پژوهش با توجه به چالش‌های معاصر در حوزه خانواده و تربیت اجتماعی-سیاسی، راهکارهای عملی برگرفته از سیره رضوی را جهت تقویت همبستگی خانوادگی، ارتقای مسئولیت‌پذیری جمعی و مقابله با بحران‌های اخلاقی در جوامع امروزی پیشنهاد می‌نماید.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۲/۱۴

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۴/۰۵/۱۱

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۶/۲۰

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۹/۰۸

کلیدواژه‌ها: امام رضا علیه السلام، خانواده، تربیت اجتماعی، تربیت سیاسی، سیره رضوی، اخلاق اسلامی.

استناد: بشیر، حسن. (۱۴۰۴). نقش آموزه‌های امام رضا علیه السلام در تحکیم نهاد خانواده و تربیت اجتماعی - سیاسی آن. امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۳۹-۷۶. (۹۳)

ناشر: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.520558.1552>

۱. بیان مسئله

خانواده، به‌عنوان نخستین و بنیادی‌ترین نهاد تربیتی، همواره نقشی محوری در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی ایفا کرده است. در منظومه فکری اسلام، خانواده افزون بر کارکرد عاطفی، مدرسه‌ای برای پرورش انسان‌های مسئول، عدالت‌خواه و مشارکت‌جو در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی تلقی می‌شود. در این میان، سیره و سخنان ائمه معصومین علیهم‌السلام، به‌ویژه امام رضا علیه‌السلام به‌مثابه چراغ راهی برای تدوین الگوهای تربیتی همسو با نیازهای جامعه اسلامی، جایگاهی بی‌بدیل دارد.

در نظام تربیتی اسلام، بعد اجتماعی و سیاسی تربیت از جایگاهی والا برخوردار است؛ به‌گونه‌ای که انسان مؤمن، افزون بر مسئولیت در قبال خویشتن، متعهد به تعامل سازنده با جامعه نیز شناخته می‌شود. ائمه اطهار علیهم‌السلام در مقام الگوی کامل، با سیره عملی خویش شاخص‌های این تربیت را ترسیم کرده‌اند. این پژوهش با تمرکز بر سیره امام رضا علیه‌السلام، مصادیق عینی تربیت اجتماعی و سیاسی در کلام و رفتار آن حضرت را واکاوی می‌کند.

از منظر تاریخی، تربیت اجتماعی و سیاسی در اندیشه اسلامی ریشه در مفاهیمی بنیادین مانند امر به معروف و نهی از منکر، مسئولیت‌همگانی در قبال حکومت و عدالت‌ورزی دارد. امام رضا علیه‌السلام در دوره‌های پر آشوب تاریخ اسلام، با تکیه بر گفتمانی اخلاق‌محور و عقلانی، به بازتعریف رابطه فرد، خانواده و جامعه پرداختند. ایشان با تأکید بر نقش محوری خانواده در انتقال ارزش‌هایی مانند احترام به حقوق دیگران، مسئولیت‌پذیری و نقد سازنده قدرت بنیان‌های تربیتی را استوار کردند که هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و مشارکت فعال در امور عمومی را ممکن می‌سازد.

اهمیت این موضوع در جهان معاصر، با توجه به بحران‌هایی چون فردگرایی افراطی، گسست‌های اجتماعی و چالش‌های اخلاقی، دوچندان شده است. خانواده امروزین موظف به تأمین نیازهای عاطفی است، و علاوه بر آن باید به‌مثابه پل ارتباطی میان فرد و جامعه عمل کند. امام رضا علیه‌السلام در روایات متعدد، بر آموزش مفاهیمی مانند همدلی با محرومان، پاسخگویی در برابر ظلم و تعامل منطقی با حاکمان در درون خانواده تأکید کرده‌اند. برای نمونه، می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۴۴) که گویای پیوند ناگسستنی تربیت خانوادگی با مسئولیت اجتماعی است.

این پژوهش می‌کوشد با واکاوی سیره رضوی نشان دهد چگونه خانواده می‌تواند با الهام از تعالیم امام هشتم علیه‌السلام، شهروندانی آگاه پرورش دهد که در عین پابندی به ارزش‌های اخلاقی، نقشی فعال در اصلاح ساختارهای سیاسی و اجتماعی ایفا کنند. در عصری که

مفاهیمی چون دموکراسی اخلاقی و حکمرانی شفاف به دغدغه‌ای جهانی بدل شده‌اند، بازخوانی آموزه‌های رضوی پاسخگوی نیازهای تربیتی جوامع اسلامی است، و چارچوبی جهان‌شمول برای تقویت همبستگی انسانی ارائه می‌دهد.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه مطالعات مرتبط با سیره امام رضا علیه‌السلام نشان‌دهنده‌ی کاوش‌های ارزشمندی در عرصه‌های گوناگون است که در چند محور اصلی قابل دسته‌بندی است. در حوزه اصول و روش‌های تربیتی، موسلی و جدی (۱۳۹۷) با طرح سه محور خدامحوری، جامعیت و تلفیق فردی-اجتماعی، به شیوه‌های عملیاتی‌سازی آن از جمله استفاده از مصادیق عینی و مخاطب‌شناسی پرداخته‌اند. در عرصه تربیت اخلاقی، جعفری و حسینی (۱۴۰۰) با تحلیل محتوای روایات، خانواده را مدرسه اخلاقی معرفی نموده و سازوکارهایی مانند الگودهی والدین و گفت‌وگوی انتقادی را در نهادهای‌سازی ارزش‌هایی چون مسئولیت‌پذیری مؤثر دانسته‌اند. در بعد سیاسی-اجتماعی، حمیدی و مزدخواه (۱۴۰۱) تربیت سیاسی را فرایندی توانمندساز و آگاهی‌بخش تعریف کرده‌اند و رحمانی (۱۴۰۲) به تحلیل راهبردهای مقابله با انحرافات در سیره رضوی پرداخته است. در سطحی فراتر، الفتلاوی (۲۰۱۳) با رویکرد تفسیر موضوعی قرآن، به استخراج و تطبیق اصول تربیتی اقدام نموده و أحمد الیوسف (۲۰۱۴) ابعاد اخلاقی، علمی و سیاسی سیره رضوی را به صورت یکپارچه تحلیل کرده است. با وجود این غنا، تمرکز بر نقش بنیادین خانواده به مثابه نهاد واسط در تربیت اجتماعی-سیاسی، بر پایه روایات اختصاصی امام رضا علیه‌السلام، کمتر مورد توجه مستقیم قرار گرفته است. این پژوهش در پی برطرف کردن این خلأ از طریق تبیین سازوکارهای خانواده در شکل‌دهی به مسئولیت‌پذیری اجتماعی و بینش سیاسی، بر اساس آموزه‌های رضوی است.

۳. چهارچوب نظری و روش پژوهش

با توجه به ماهیت میان‌رشته‌ای این پژوهش، چارچوب نظری آن بر پایه‌ی یک «تلفیق بین‌رشته‌ای» استوار شده است. هدف اصلی از به کارگیری نظریه‌های معاصر علوم اجتماعی و تربیتی، به کارگیری ابزاری و تحلیلی آن‌هاست تا درکی عمیق‌تر، نظام‌مندتر و مرتبط با ادبیات علمی روز از سیره و روایات امام رضا علیه‌السلام فراهم آید. این رویکرد امکان کشف لایه‌های معنایی نو و استخراج ابعاد پنهان تربیتی از متون دینی را در مواجهه با پرسش‌های جهان معاصر مهیا می‌سازد. در این مسیر، سه نظریه به عنوان لنزهای تحلیلی مکمل مورد توجه قرار گرفته‌اند:

نخست، نظریه «سرمایه اجتماعی»^۱ رابرت پاتنام^۲ (۲۰۰۰) که بر نقش شبکه‌های اعتماد و همکاری در کارآمدی جامعه تأکید دارد. از این منظر، خانواده به عنوان اصلی‌ترین نهاد تولید سرمایه اجتماعی، با نهادهای سازش ارزش‌هایی چون مسئولیت‌پذیری و مشارکت، زیرساخت تعاملات سالم را می‌ریزد. تأکیدات رضوی بر همبستگی خانوادگی و تعامل سازنده با جامعه، تقویت همین سرمایه را هدف می‌گیرد.

دوم، نظریه «یادگیری اجتماعی»^۳ آلبرت بندورا^۴ (۱۹۷۷) است که فرایند اجتماعی‌سازی را برپایه‌ی مشاهده و الگوبرداری می‌داند. مطابق این دیدگاه، خانواده عرصه‌ی درونی‌سازی هنجارها و نگرش‌ها از طریق تعامل با الگوهای معنادار است. سیره عملی امام رضا علیه‌السلام تجلی عینی این سازوکار تربیتی غیرمستقیم به شمار می‌رود.

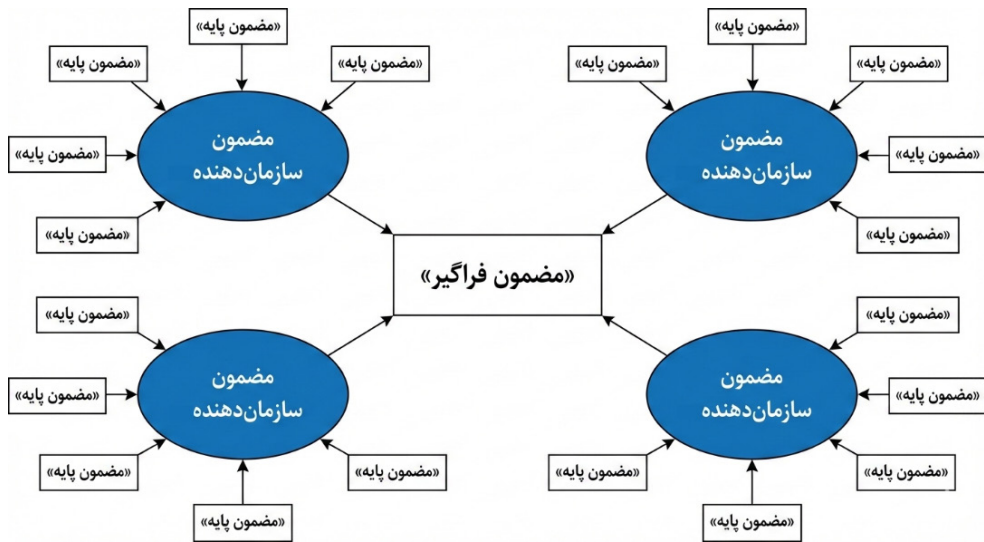
سوم، نظریه «اخلاق مراقبت»^۵ نل نادینگر^۶ (۱۹۸۴) که مسئولیت‌پذیری، همدلی و حفظ روابط اصیل انسانی را محور فضیلت اخلاقی قرار می‌دهد. این نگرش با تأکیدات مکرر امام رضا علیه‌السلام بر همدلی با محرومان و رعایت حقوق همسایه هم‌سوئی مفهومی آشکاری دارد.

ترکیب این چارچوب‌ها نشان می‌دهد خانواده در منظومه فکری رضوی، نهادی فعال و تغییرآفرین است که شهروندانی آگاه و عدالت‌خواه تربیت می‌کند. پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها به روش اسنادی گردآوری و با «روش تحلیل مضمون» مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند (براون و کلارک، ۲۰۰۶). جامعه آماری، منابع روایی معتبر بوده و با نمونه‌گیری هدفمند، روایات مرتبط با سه محور خانواده، تربیت اجتماعی و تربیت سیاسی استخراج شده‌اند. برای تحلیل، از الگوی شبکه مضامین آتراید-استرلینگ^۷ (۲۰۰۱) استفاده شده که مضامین را در سه سطح «پایه»، «سازمان‌دهنده» و «فراگیر» سامان می‌دهد. در این روش، «مضمون» به ویژگی مکرر و معناداری اطلاق می‌شود که حول یک مفهوم محوری سازمان می‌یابد (کینگ و هوراکس، ۲۰۱۰). در این پژوهش، از الگوی شبکه مضامین آتراید-استرلینگ^۷ (۲۰۰۱) استفاده شده که مضامین را در سه سطح سازماندهی می‌کند:

مضامین پایه: کوچک‌ترین واحدهای تحلیلی حاوی یک ایده مشخص.

-
1. Social Capital Theory
 2. Robert David Putnam
 3. Social Learning Theory
 4. Albert Bandura
 5. Ethics of Care
 6. Nel Noddings

مضامین سازمان دهنده: مضامینی که مضامین پایه مرتبط را در زیر مجموعه خود سامان می دهند.
مضامین فراگیر: مضامین اصلی و کلانی که در رأس شبکه مضامین قرار می گیرند و ماهیت کلی داده ها را نمایندگی می کنند (استرلینگ، ۲۰۰۱، ص ۳۳۹-۳۳۸).

تصویر ۱: ساختار شبکه مضامین (استرلینگ، ۲۰۰۱)

۴. مفهوم شناسی

۴-۱. تربیت

بررسی ریشه شناختی واژه «تربیت» نشان می دهد این مفهوم از ماده های «رَبَّ» و «رَبَوَ» مشتق شده و در باب تفعیل، بر فرایندی تدریجی، مستمر و غایت مند دلالت دارد. ابن منظور معنای «رَبَّ» را در حوزه های مالکیت، سیادت، تدبیر و پرورش به کار برده و در تفسیر «رَبَّ وَ لَدَهْ» بر مسئولیت جامع پرورشی تأکید کرده است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۹۹). راغب اصفهانی نیز «رَبَّ» را ذیل مفهوم تربیت، به معنای ایجاد تدریجی حالتی پس از حالت دیگر تا حصول کمال مطلوب، تعریف می کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۶۶). این دیدگاه، جهت دار بودن و سیر تکاملی تربیت را برجسته می سازد. در تحلیلی عمیق تر، با اشاره به معنای اولیه «رَبَوَ» به مفهوم «افزایش همراه با نمو»، بر رشد درونی ذاتی و سپس دستیابی به فضیلت بیرونی تأکید شده است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۴، ص ۳۵)، که بر پویایی درون زاد و استعداد فطری برای تعالی در فرایند تربیت صحه می گذارد. در گسترده ترین

دلالت خود، مفهوم «تربیت» همه مراحل، ابعاد و درجات رشد و ارتقای کمی و کیفی را در بر می‌گیرد. بر این اساس، تربیت فرایندی پویا است که طی آن، پرورش، رشد و به‌کمال‌رساندن استعدادهاى نهفته به مرحله فعلیت می‌رسد (اسماعیلی، ۱۳۸۵، ص ۳۹). این تعریف، تربیت را جریانی پیوسته، فعال و همه‌جانبه معرفی می‌کند.

۵. تربیت خانواده از منظر امام رضا علیه‌السلام

تربیت خانواده از منظر امام رضا علیه‌السلام بر پایه کرامت انسانی، عدالت و مسئولیت‌پذیری استوار است. ایشان خانواده را کارگاه اصلی تربیت اجتماعی و سیاسی می‌دانند که سه رکن اساسی دارد:

حقوق فرزند: انتخاب نام نیکو، آموزش ادب و قرآن به‌عنوان پایه‌های هویت، اخلاق و بینش دینی. **اخلاق و احترام درون خانواده:** حُسن خلق و رفتار نیک با اعضا به‌عنوان معیار ایمان و پایه‌ی سلامت اخلاقی جامعه.

عدالت و مسئولیت‌پذیری: رعایت انصاف میان فرزندان، تأمین نیازهای عاطفی و مالی، و پرورش روحیه‌ی انتقادی و مشارکت عملی در کارهای خیر. این نگاه، خانواده را از محیطی صرفاً عاطفی به مدرسه‌ای برای پرورش شهروندانی آگاه، عادل‌خواه و متعهد تبدیل می‌کند که نقش فعالی در اصلاح جامعه ایفا می‌کنند.

۵-۱. حقوق فرزند بر والدین و ضرورت احترام به فرزندان

تربیت فرزند از دیدگاه امام رضا علیه‌السلام، بر پایه کرامت ذاتی انسان و مسئولیت‌پذیری والدین استوار است. ایشان با بیان روایی روشن و سیره عملی، ابعاد این رابطه را مشخص می‌سازند. نخست، در حدیثی جامع می‌فرمایند: «حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَ يُحَسِّنَ آدَبَهُ وَ يُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ؛ حق فرزند بر پدر این است که نام نیکو بر او بگذارد، ادبش را نیکو گرداند و قرآن به او بیاموزد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۶۹). این فرمان سه‌گانه، الگویی نظام‌مند برای تربیت همه‌جانبه ارائه می‌دهد: نام نیکو به‌عنوان پایه هویت‌بخشی و عزت‌نفس، ادب شایسته به‌مثابه درونی‌سازی فضایل اخلاقی و آماده‌سازی برای تعامل اجتماعی، و آموزش قرآن به‌عنوان منبع تعمیق باور دینی و چارچوب جامع اخلاقی - حقوقی. این سه رکن در کنار هم خانواده را به کارگاه انسان‌سازی تبدیل می‌کنند که پرورش‌یافتگان آن، هم‌زمان از کرامت فردی، تعهد اجتماعی و بینش دینی برخوردارند.

تأکید بر کرامت فرزند در سیره عملی امام رضا علیه‌السلام به‌گونه‌ای ژرف‌تر تجلی‌یافته است. گزارش می‌شود: «قال مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبَّادٍ: مَا كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَذْكُرُ مُحَمَّدًا ابْنَهُ

إِلَّا بِكُنْيَتِهِ يَقُولُ كَتَبَ إِلَيَّ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كُنْتُ أَكْتُبُ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛
 أبوالحسين بن محمد بن ابی عباد، می گوید: امام رضا علیه السلام هرگز فرزندش محمد را
 جز با کنیه اش خطاب نمی کرد و می فرمود: ابو جعفر به من چنین نوشت و من به ابو جعفر
 چنین نوشتم» (بحرانی، ۱۳۷۵، ج ۲۳، ص ۳۱۳). خطاب قرار دادن فرزند خردسال با کنیه
 محترمانه ابو جعفر، عملی تربیتی برای به رسمیت شناختن هویت مستقل و شخصیت وی
 است. این رفتار که مبتنی بر ایجاد فضای گفت و گوی برابر و به دور از تحقیر است، حس
 ارزشمندی و مسئولیت پذیری را در فرزند نهادینه می سازد. از منظر نظریه یادگیری اجتماعی
 بندورا (۱۹۷۷)، این سیره عملی امام، مصداق بارز الگوبرداری است. بدین ترتیب، خانواده به
 آزمایشگاهی برای تمرین دموکراسی اخلاقی و پرورش شهروندانی تبدیل می شود که قادر
 به تعامل محترمانه و عقلانی هستند.

۲-۵. حسن خلق و رفتار نیک با اعضای خانواده

امام رضا علیه السلام با پیوند زدن عالی ترین معیارهای اخروی با کیفیت روابط درونی خانواده،
 عمق نگاه تربیتی خویش را آشکار می سازند. ایشان می فرمایند: «أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ
 الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ؛ نزدیک ترین تان به من در روز قیامت، خوش خو
 ترین شماست و آن که برای خانواده اش سودمندتر است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۷۸).
 این روایت به وضوح نشان می دهد که حسن خلق به مثابه یک فضیلت اجتماعی، ریشه
 در خیررسانی به خانواده دارد؛ آزمایشگاهی که در آن اخلاق، فارغ از ریا و نمایش، در
 عمیق ترین لایه های شخصیت نهادینه می شود. بر همین اساس، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
 نیز کمال ایمان را به حسن خلق و برترین افراد را به نیکوکارترین آنان نسبت به همسرانشان
 گره زده اند: «إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا، وَ خَيْرَكُمْ خَيْرَكُمْ لِنِسَائِهِمْ؛ بهترین شما
 کسانی هستند که با همسران خود بهترین رفتار را دارند» (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۳۹۲). این پیوند
 سه گانه بیانگر آن است که اصالت یک فرد و میزان درونی شدن ارزش ها، در خلوت ترین
 و صمیمی ترین عرصه زندگی سنجیده می شود. از این منظر، خانواده آزمایشگاه اخلاق
 کاربردی است که سپس به صورت پایدار به عرصه اجتماع تسری یابند. این نگرش کاملاً
 با نظریه «سرمایه اجتماعی» (پاتنام، ۲۰۰۰) همسو است که خانواده را نخستین و اصلی ترین
 نهاد تولید کننده اعتماد، هنجارهای همکاری و شبکه های ارتباطی می داند. بنابراین، سلامت
 اخلاقی جامعه، ریشه در سلامت اخلاقی کانون خانواده دارد و تربیت رضوی، خانواده را به
 پایگاه تربیت انسان کامل و سنگ بنای تمدنی اخلاق بنیاد ارتقا می دهد.

۳-۵. تربیت اخلاقی و دینی فرزند

در منظومه تربیتی رضوی، پرورش دینی و اخلاقی فرزند، فرایندی فعال، تجربه‌بنیان و مبتنی بر هویت‌سازی است. این رویکرد در دو رهنمود کلیدی به‌وضوح نمایان است. نخست، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌با فراتر رفتن از امر و نهی صرف، نقش والدین را به یاری‌گری ارتقا می‌دهند: «رَحِمَ اللهُ عَبْدًا أَعَانَ وَوَلَدَهُ عَلَيَّ بَرًّا؛ خداوند رحمت کند بنده‌ای را که فرزندش را بر نیکی کردن یاری رساند» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۶۹). مفهوم «برّ» به‌عنوان غایت تربیت، جامع تمامی اعمال صالح فردی و اجتماعی است. این نگاه، والدین را از وضعیت آمرانه به جایگاه تسهیل‌گر و همراه تبدیل می‌کند که با ایجاد فرصت‌های عینی برای نیکوکاری، زمینه درک لذت معنوی و عقلانی خدمت را در کودک فراهم می‌سازند.

در گام عملیاتی‌سازی این اصل، امام رضا علیه‌السلام با بیانی دقیق و کاربردی می‌فرمایند: «مُرِّ الصَّبِيَّ فَلْيَتَّصِدَّقْ بِيَدِهِ بِالْكَسْرَةِ وَالْقَبْضَةِ وَالشَّيْءِ وَإِنْ قَلَّ فَإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ يُرَادُ بِهِ اللهُ وَإِنْ قَلَّ بَعْدَ أَنْ تُصَدَّقَ النَّيَّةُ فِيهِ عَظِيمٌ؛ به کودک فرمان بده که با دست خودش تکه‌ای نان یا مستی خوراکی یا چیزی هرچند اندک صدقه دهد؛ زیرا هرچیزی که در راه خدا داده شود، اگر با نیت پاک صورت گیرد، هرچند کم باشد، بسیار زیاد است» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۴). تأکید ایشان بر چند نکته تربیتی محوری است: مشارکت فعال و عینی کودک است که او را از حالت منفعل خارج می‌سازد. کمی بودن عمل مدنظر نیست و ارزش نیت خالص و جهت‌گیری الهی آن مورد تأکید است. این فرایند، تمرین مسئولیت‌پذیری اجتماعی در کوچک‌ترین و ملموس‌ترین سطح است. این سیره، کاملاً با نظریه «یادگیری اجتماعی» (بندورا، ۱۹۷۷) هماهنگ است که بر نقش تجربه مستقیم و الگوبرداری در درونی‌سازی هنجارها تأکید دارد. هنگامی که کودک از طریق مشارکت عملی نیکوکاری را به‌مثابه یک رفتار طبیعی و لذت‌بخش تجربه کند، این منش به بخشی از هویت و سبک زندگی او تبدیل می‌شود. در نهایت، چنین تربیتی که در خانواده آغاز می‌شود، شهروندانی را پرورش می‌دهد که تعهد اجتماعی و اخلاق مراقبت (نادینگز، ۱۹۸۴) را در وجود خود نهادینه کرده‌اند و آن را به عرصه عمومی انتقال می‌دهند.

۴-۵. تشویق و تقویت اعتماد به نفس کودک

سیره عملی امام رضا علیه‌السلام در تربیت فرزند، فراتر از تأمین نیازهای عاطفی، الگویی برای پرورش شخصیتی منتقد، آگاه و مسئول است. روایت مشهوری گواه این مدعاست: هنگامی که امام جواد علیه‌السلام در کودکی در فکر عمیق فرورفت، امام رضا علیه‌السلام با پرسش «بِنَفْسِي فَلِمَ طَالَ فِكْرُكَ؟» زمینه ابراز نظر را فراهم کردند. پاسخ کودک که حاکی

از حساسیت به ستم تاریخی نسبت به حضرت فاطمه سلام الله علیها و عزم بر مبارزه بود، مورد تأیید و تشویق بی درنگ امام قرار گرفت: «بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي أَنْتَ لَهَا يَعْني الْإِمَامَةَ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۰، ص ۵۹). این واکنش سه لایه تربیتی دارد: اول، احترام به استقلال فکری و عواطف عدالت خواهانه کودک؛ دوم، تأیید جهت گیری انقلابی و تحلیل سیاسی او؛ و سوم، تقویت اعتماد به نفس و حس مسئولیت پذیری برای آینده. این تعامل، خانواده را به محیطی برای تربیت سیاسی و پرورش شهود انتقادی تبدیل می کند. از منظر نظریه ساخت یابی (گیدنز، ۱۹۸۴)، این کنش متقابل، هم ساختار خانواده را به سوی نقش آفرینی سیاسی اصلاح می کند و هم عاملیت و توانمندی کودک را برای تأثیر گذاری در آینده تقویت می نماید. در نتیجه، خانواده به کارگاه رهبر سازی و پرورش شهروندانی تبدیل می شود که ظلم ستیزی و مسئولیت پذیری تاریخی در ژرفای وجودشان نهادینه شده است.

۵-۵. گشاده دستی و تأمین مالی برای خانواده

امام رضا علیه السلام تأمین معیشت را فراتر از یک وظیفه اقتصادی، پایه ای ضروری برای سلامت روانی و تربیتی خانواده می دانند. ایشان می فرمایند: «يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ كَيْلًا يَتَمَنَّوْا مَوْتَهُ؛ سزاوار است که مرد برای خانواده اش گشاده دست باشد تا آن ها مرگ او را آرزو نکنند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۱). این فرمان، تأمین رفاه را شرط جلوگیری از فروپاشی عاطفی و ایجاد امنیت روانی می داند. از منظر تربیت اجتماعی، مسئولیت پذیری اقتصادی سرپرست، الگوی عملی نخستین تعهد جمعی است. فرد با مدیریت رفاه واحد کوچک خانواده، می آموزد که رفاه جامعه بزرگ تر نیز متکی به مسئولیت پذیری تک تک اعضاست. این نگرش، اقتصاد خانواده را از حاشیه به کانون تربیت شهروندی مسئول منتقل می کند و با نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام همسو است که ثبات و اعتماد درون نهادی را پیش شرط مشارکت اجتماعی سالم می داند.

۵-۶. مسئولیت های پدر در تربیت و عدالت میان فرزندان

مسئولیت پدر در تربیت از منظر رضوی، امری فرافرادی و دارای پیامدهای اجتماعی - اخروی است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با فرمان «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ؛ فرزندان خود را گرامی بدارید و ادبشان را نیکو کنید، چرا که آموزش شما به دعای فرزند صالحتان پس از شماست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۹۵؛ حر عاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۱، ص ۴۷۶) دور رکن مکمل را برمی شمارد: گرامی داشتن و نیکو کردن ادب. این فرایند،

پدر را در قبال سرنوشت جامعه آینده پاسخگو می‌کند و تربیت را به یک سرمایه‌گذاری معنوی تبدیل می‌نماید.

مهم‌ترین جلوه عملی این ادب‌آموزی، رعایت عدالت در خانواده است. ایشان می‌فرمایند: «اعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ كَمَا تُحِبُّونَ أَنْ يَعْدِلُوا بَيْنَكُمْ فِي الْبِرِّ وَاللِّطْفِ؛ در نعمت‌هایی که به فرزندان می‌دهید، عدالت را رعایت کنید، همان‌گونه که دوست دارید آنها در نیکی و مهربانی به شما عدالت را رعایت کنند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۹۲). این دستور، با به کارگیری قاعده طلایی رفتاری، عدالت را از یک مفهوم انتزاعی به هنجار مسلط و تجربه زیسته در کوچک‌ترین نهاد اجتماعی مبدل می‌سازد. کارکرد آن دوگانه است: در سطح روان‌شناختی، از بروز حس تبعیض و کینه‌جویی کرده و امنیت و ارزشمندی را برای هر کودک فراهم می‌آورد. در سطح اجتماعی-اخلاقی، خانواده را به نخستین آموزشگاه عملی عدالت‌ورزی تبدیل می‌کند. این نگاه، خانواده عادلانه را خاستگاه شهروندانی حق‌مدار و ظلم‌ستیز می‌داند و تربیت را از حیطة خصوصی به عرصه عمومی و سیاست‌گذاری اجتماعی پیوند می‌زند.

۷-۵. لزوم نیکی به والدین

امام رضا علیه‌السلام با بیانی صریح و نظام‌مند، مرزهای رابطه اخلاقی فرزند با والدین را ترسیم می‌فرماید: «بِرُّ الْوَالِدَيْنِ وَاجِبٌ وَإِنْ كَانَا مُشْرِكَيْنِ وَلَا طَاعَةَ لَهُمَا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا لغيرِهِمَا فَإِنَّهُ لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ؛ نیکی به پدر و مادر واجب است، هرچند مشرک باشند، اما پیروی از آنها و دیگران در نافرمانی خدای عز و جل جایز نیست؛ زیرا پیروی از بندگان در نافرمانی خداوند روا نیست» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۲۸). این سخن دو اصل مکمل و متمایز را بنیان می‌نهد:

۱. **وجوب مطلق احسان و نیکی:** این تکلیف، غیرمشروط به دین یا عقیده والدین است و بر حقوق انسانی و جایگاه قدسی پیوند خویشاوندی تأکید دارد.

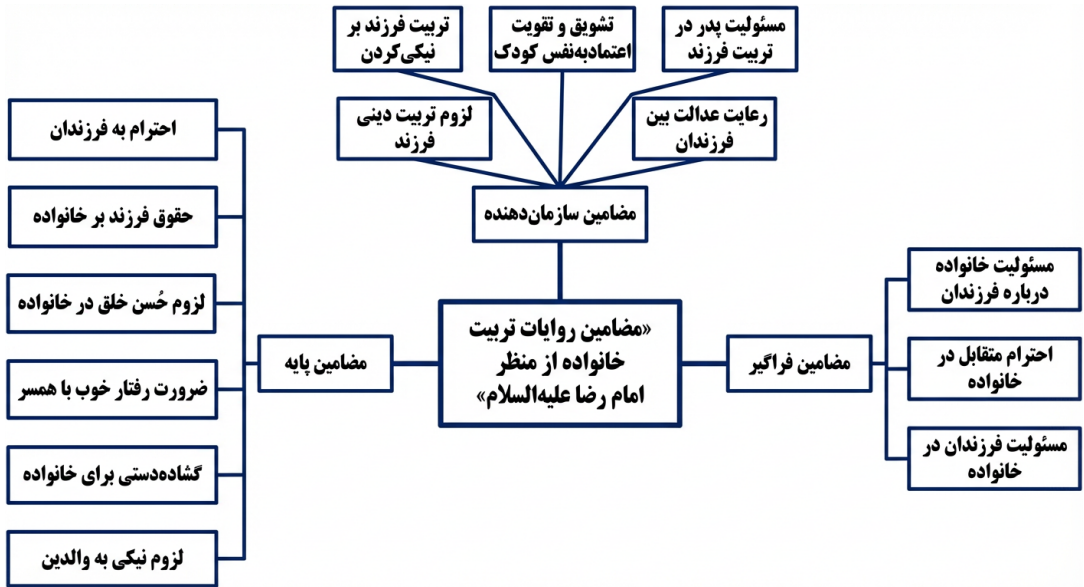
۲. **محدودیت اطاعت عملی:** پیروی از والدین (و هر مخلوق دیگری) تنها در چارچوب رضایت الهی مجاز است و در صورت تعارض با معصیت، اطاعت منتفی می‌شود. این تمایز هوشمندانه، نیک‌دلی را از پیروی کورکورانه جدا می‌سازد. از یک‌سو، مسئولیت‌پذیری و حفظ حرمت نسل پیشین را تأکید می‌کند و از سوی دیگر، استقلال وجدانی و مسئولیت مستقیم فرد در برابر خدا را پاس می‌دارد. چنین تربیتی، سنگ بنای جامعه‌ای منتقد، مسئول و درعین حال متعهد به پیوندهای انسانی است و مشروعیت اطاعت در نظام سیاسی را نیز بر همان چارچوب استوار می‌سازد.

مضامین روایات تربیت خانواده از منظر امام رضا علیه السلام		
مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
۵-۳	تربیت فرزند بر نیکی کردن	مسئولیت خانواده درباره فرزندان
۵-۱	احترام به فرزندان	
۵-۴	تشویق و تقویت اعتماد به نفس کودک	
۵-۶	مسئولیت پدر در تربیت فرزند	
۵-۶	رعایت عدالت بین فرزندان	
۵-۳	لزوم تربیت دینی فرزند	
۵-۱	حقوق فرزند بر خانواده	
۵-۲	لزوم حُسن خلق در خانواده	احترام متقابل در خانواده
۵-۵	گشاده دستی برای خانواده	
۵-۲	ضرورت رفتار خوب با همسر	
۵-۷	لزوم نیکی به والدین	مسئولیت فرزندان در خانواده

جدول ۱: مضامین روایات تربیت خانواده از منظر امام رضا علیه السلام

۸-۵. جمع بندی: خانواده به مثابه کارگاه انسان سازی در اندیشه رضوی

مجموع آموزه های امام رضا علیه السلام تصویری جامع از خانواده به عنوان نهادی فعال در تربیت ارائه می دهد. محورهای اصلی عبارت اند از: تأکید بر کرامت بخشی و آموزش ادب به فرزندان، مسئولیت والدین در تربیت دینی و آموزش قرآن، و لزوم رعایت عدالت در تمام شئون به عنوان پایه ای برای شخصیت سالم و جامعه ای عادل. در این منظومه، اخلاق نیکو به عنوان برترین میراث، و پرورش ایمان و نیکو کاری به مثابه غایت تربیت خانوادگی قلمداد می شود. این اصول، خانواده را از کانونی عاطفی به کارگاه انسان سازی و سنگ بنای تمدنی اخلاق محور ارتقا می دهد.

تصویر ۲: مضامین سازمان دهنده و فراگیر روایات امام رضا علیه‌السلام درباره تربیت خانواده

۶. تربیت اجتماعی از منظر امام رضا علیه‌السلام

در سیره امام رضا علیه‌السلام، تربیت اجتماعی معطوف به پرورش کنشگرانی اخلاقی و متعهد به سرنوشت جمعی است. این نگاه، ایمان را با مسئولیت‌پذیری اجتماعی و نظارت بر سلامت اخلاقی-سیاسی جامعه پیوند می‌زند و خانواده را به کانون اصلی انتقال این روحیه تبدیل می‌کند.

۱-۶. مسئولیت‌پذیری و تعهد اجتماعی

اساس تربیت اجتماعی در سیره رضوی بر سه اصل بنیادین استوار است: دغدغه‌مندی جمعی، نظارت فعال و اخلاق ارتباطی. این اصول، ایمان را از حیطه فردی فراتر برده و آن را با سرنوشت جامعه گره می‌زند. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله با تعریف «مسلمان» به کسی که دغدغه امور مسلمانان را دارد: «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ؛ هر کس صبح کند و دغدغه امور مسلمانان را نداشته باشد، مسلمان نیست» (کلینی؛ ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۶۳) اسلام رهبانی و انزواطلبی را نمی‌پذیرد. امام رضا علیه‌السلام این مسئولیت را در قالب فریضه امریه معروف و نهی از منکر عینیت می‌بخشند: «لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيْسْتَ عَمَلَنَّ عَلَيْكُمْ شَرًّا رُكْمٌ فَيَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلَا يَسْتَجَابُ لَهُمْ؛ باید هر یک از شما امریه معروف و نهی از منکر نمایید،

وگر نه تبهکاران بر شما تسلط می‌یابند؛ آن گاه خوبان شما دعا کنند، اما مستجاب نخواهد شد» (همان، ج ۵، ص ۵۶) و با هشدار «لَيْسْتُمْ عَلَيَّكُمْ شِرَارُكُمْ» سکوت اجتماعی را علت مستقیم سلطه اشرار و تعطیلی کارکرد نیروهای خیر معرفی می‌کنند. این نگاه، نظارت مردمی را به یک سازوکار حیاتی برای حفظ سلامت نظام اجتماعی ارتقا می‌دهد.

بنیان این مسئولیت‌پذیری، اخلاق ارتباطی است که ریشه در خانواده دارد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ صَدَقَ لِسَانَهُ زَكَى عَمَلُهُ وَ مِنْ حُسْنَتِ نَبِيَّتِهِ زَيْدٌ فِي رِزْقِهِ وَ مَنْ حَسَنَ بَرَّهُ بِأَهْلِ بَيْتِهِ زَيْدٌ فِي عُمْرِهِ؛ کسی که راست گو باشد اعمالش نیک و پاک خواهد بود که حسن نیت داشته باشد روزیش فراوان می‌گردد و کسی که به خانواده خود احسان و نیکی کند بر عمرش افزوده می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۷، ص ۲۰۵) و پیوند زنجیره‌وار صداقت، حسن نیت و احسان به خانواده را با پاداش‌های دنیوی مرتبط می‌دانند، نشان‌دهنده تبدیل فضایل فردی به سرمایه اجتماعی. سپس امام رضا علیه‌السلام در تعریف عملیاتی مسلمان، خروجی این تربیت را سلامتی دیگران از دست و زبان او می‌دانند: «أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَ إِنَّمَا الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ؛ ایمان مؤمنی کامل‌تر است که خوش‌اخلاق‌تر باشد و مسلمان کسی است که مردم از دست و زبان او در امان باشند» (عطاردی قوچانی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۲۹۸).

این تعریف، امنیت‌بخشی به دیگران را غایت تربیت اجتماعی معرفی می‌کند. ایشان بر شکرگزاری از نعمت‌دهندگان انسانی به‌عنوان عین شکر خدا تاکید می‌کنند و می‌فرمایند: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعَمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ؛ کسی که شکرگزار نعمت‌دهندگان از مخلوقات نباشد، شکرگزار خدا نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۴۴)، و شبکه روابط مبتنی بر قدردانی و اعتماد متقابل را اساس همبستگی اجتماعی می‌داند. در نهایت، ایشان سخاوت را عامل تقرب سه‌گانه به خدا، بهشت و مردم معرفی می‌کنند: «السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ؛ انسان بخشنده، به خدا، به بهشت و به مردم نزدیک است» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۴۰) که نشان می‌دهد در نگاه رضوی، رستگاری از مسیر خدمت جمعی می‌گذرد و مشارکت اجتماعی، شکلی از عبادت و تقرب است. همچنین پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرماید: «مَنْ أَصْبَحَ مِنْأُمَّتِي وَ هَمَّتْهُ غَيْرُ اللَّهِ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ وَ مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُؤْمِنِينَ فَلَيْسَ مِنَّا؛ هر کس از امت من بامداد کند و هدفش از خدا باشد پس او از خدا نیست و کسی که همت به کار مؤمنان نگمارد از آنها نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۱۶۲). این آموزه‌ها با نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام و اخلاق مراقبت نادینگز هم‌خوانی کامل دارد. خانواده بر اساس این اصول، کارگاه تولید سرمایه اجتماعی و پرورش‌دهنده شهروندانی مسئول، منتقد و همدل است.

۲-۶. اخلاق و آداب معاشرت

آداب معاشرت در تربیت اجتماعی رضوی بر دو اصل کلیدی میانه‌روی و عدالت ارتباطی استوار است که به خدمت‌رسانی خستگی‌ناپذیر ختم می‌شود. امام رضا علیه‌السلام میانه‌روی را محور تعادل فردی و اجتماعی معرفی می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالْقَصْدِ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ وَالْبِرِّ مِنَ الْقَلِيلِ وَالْكَثِيرِ؛ بر شما باد میانه‌روی در ثروت و تنگ‌دستی، و نیکی کردن چه کم و چه زیاد» (علی بن موسی علیه‌السلام، ۱۴۰۶، ص ۳۳۸). این اصل که با فرمایش امام کاظم علیه‌السلام «خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا؛ بهترین کارها، میانه‌ترین آن‌هاست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۲۹۱). تأیید می‌شود، مانع افراط و تفریط در رفتارهای اجتماعی می‌گردد.

عدالت، قلب این اخلاق ارتباطی است. امام علی علیه‌السلام آن را مایه حیات جامعه می‌دانند: «الْعَدْلُ حَيَاةٌ، وَالْجَوْرُ فَنَاءٌ؛ عدالت مایه حیات است و ستمگری سبب نابودی» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ص ۳۱۸). امام رضا علیه‌السلام این مفهوم کلان را به مؤلفه‌های عملیاتی در تعاملات روزمره تبدیل می‌کنند: «مَنْ عَامَلَ النَّاسَ فَلَمْ يَظْلَمْهُمْ وَحَدَّثَهُمْ فَلَمْ يَكْذِبْهُمْ وَوَعَدَهُمْ فَلَمْ يُخْلَفْهُمْ فَهُوَ مِمَّنْ كَمَلَتْ مَرْوَتُهُ وَظَهَرَتْ عَدَالَتُهُ وَوَجِبَتْ أُخُوَّتُهُ وَحُرِّمَتْ غَيْبَتُهُ؛ هر کس در رفتار با مردم ستم نکند و در سخن گفتن با آنان دروغ نگوید و در وعده‌هایش تخلف نکند، از کسانی است که جوانمردی او به حد کمال رسیده و عدالتش آشکار گشته و برادری با او لازم و غیبت او حرام است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۰). این سه قاعده چارچوبی کامل برای روابط مبتنی بر اعتماد متقابل ارائه می‌دهد. نتیجه این رفتار، ایجاد سرمایه اجتماعی استوار در قالب «أُخُوَّتُهُ وَحُرِّمَتْ غَيْبَتُهُ» است. خانواده نخستین نهاد تمرین این عدالت خرد است.

غایت این تربیت، تبدیل فرد به عنصری سودمند و خدمت‌رسان در جامعه است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرماید: «أَنْفَعُ النَّاسِ لِلنَّاسِ؛ بهترین مردم کسی است که برای مردم سودمند باشد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۶۴) و این را معیار برتری می‌دانند. امام رضا علیه‌السلام با توصیف: «لَا يَسْأَمُ مِنْ طَلَبِ الْحَوَائِجِ إِلَيْهِ؛ مسلمان از مراجعه کردن مردم به او رفع گرفتاری آنان ملول و خسته نمی‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۳۶)، کیفیت این خدمت را به مثابه تعهدی صبورانه، مستمر و فاقد منت ترسیم می‌کنند. این نگرش، موفقیت اجتماعی را از انباشت فردی به تأثیرگذاری جمعی تغییر می‌دهد و با نظریه اخلاق مراقبت نادینگز همسو است (نادینگز، ۱۹۸۴) که بر مسئولیت‌پذیری در قبال دیگران تأکید دارد. تربیت خانوادگی مبتنی بر این اصول، شهروندانی پرورش می‌دهد که وجودشان برای جامعه پناهگاه و منبع رفاه است و جامعه را به شبکه‌ای زنده از همیاری متقابل تبدیل می‌کند.

۳-۶. همدلی و کرامت انسانی

کرامت ذاتی انسان و همدلی با آسیب‌پذیران، از ارکان تربیت اجتماعی رضوی است که در دو سطح حفاظت از آبرو و مبارزه با تحقیر تجلی می‌یابد. در سطح نخست، امام رضا علیه‌السلام با فرمان «أَعْدِرْ أَحَاكَ عَلٰی ذُنُوبِهِ وَ اسْتُرْ وَ غَطِّ عَلٰی عُيُوبِهِ؛ از خطاهای برادرت درگذر و عیب‌هایش را بپوشان» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۷۶) و استناد به سخن پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله که درباره پوشش عیوب مسلمان می‌فرماید: پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله: «مَنْ سَتَرَ عَلٰی مُسْلِمٍ سَتَرَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ؛ هر کس عیب مسلمانی را بپوشاند، خداوند در دنیا و آخرت عیبش را می‌پوشاند» (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۹، ص ۸۴)، فضیلت مراقبت از هویت اجتماعی دیگران را بنیان می‌نهند. این فراتر از ترک غیبت است؛ ایجاد فضای امن روانی و حفظ اعتماد عمومی را هدف می‌گیرد. این اصل، سرمایه اجتماعی مبتنی بر اعتماد را تقویت می‌کند.

در سطح دوم و عمیق‌تر، ایشان با هشدار شدید نسبت به تحقیر فقرا می‌فرمایند: «مَنْ أَدَلَّ مُؤْمِنًا أَوْ حَقْرَهُ لِقَرِّهِ وَ قَلَّ ذَاتِ يَدِهِ شَهْرَهُ اللهُ عَلٰی جِسْرِ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر که مؤمنی را به خاطر فقر و نداری تحقیر یا کوچک کند، خداوند در روز قیامت او را بر پل جهنم رسوا خواهد کرد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۷۰). این حکم، با صراحت کرامت انسانی را از هر موقعیت اقتصادی جدا کرده و تحقیر بر مبنای فقر را از مصادیق ستم و عامل تخریب همبستگی اجتماعی معرفی می‌کند. از منظر تربیت اجتماعی، این آموزه، خانواده را مکلف می‌سازد در فرایند جامعه‌پذیری، به جای ارزش‌گذاری مادی، بر فضیلت‌های اخلاقی و مسئولیت‌پذیری تأکید کند. این نگاه، پیش‌نیاز شکل‌گیری جامعه‌ای عادل و منتقد شکاف‌های طبقاتی است و با رویکردهای پداگوژی انتقادی فریره همسو است. تربیت خانوادگی بر این مبنای حساسیت اخلاقی نسبت به محرومان و روحیه ظلم‌ستیزی را در نسل بعد نهادینه می‌سازد.

۴-۶. ضرورت رعایت حقوق اجتماعی

حقوق اجتماعی در تربیت رضوی با محوریت همسایه، عینیت و وحدت می‌یابد و ایمان را از حیطه ذهن به عرصه عمل اجتماعی پیوند می‌زند. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله با تصویرپردازی تکان‌دهنده‌ای، بی‌تفاوتی به گرسنگی و برهنگی همسایه را نفی ایمان می‌دانند (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۲۹). امام رضا علیه‌السلام این مسئولیت را با بیانی فراگیر تکمیل می‌فرماید: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَأْمَنْ جَارَهُ بَوَائِقِهِ؛ از ما نیست آن که همسایه‌اش از شر او در امان نباشد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۴). این دو روایت در کنار هم، حقوق اجتماعی را در دو بعد تعریف می‌کنند: تأمین نیازهای اولیه و تأمین امنیت روانی و اجتماعی. همسایه، به‌عنوان نزدیک‌ترین دایره اجتماعی پس از خانواده، عرصه نخستین و عینی‌ترین تمرین مسئولیت‌پذیری است.

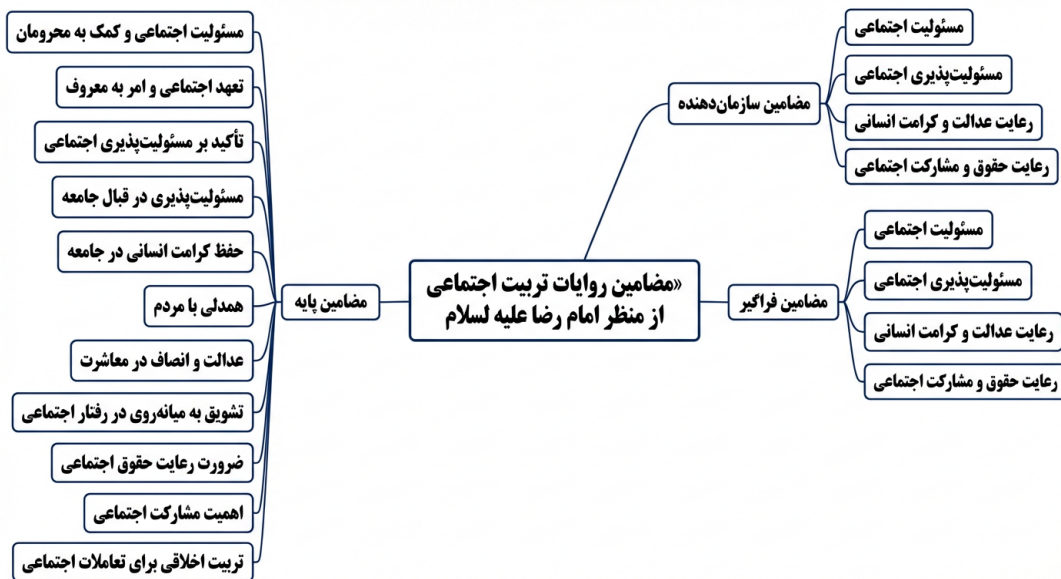
این نگاه، تربیت اجتماعی را از خانه آغاز می‌کند. این رویکرد شهروندانی را پرورش می‌دهد که وجودشان برای جامعه مایه آرامش است. این آموزه عمیقاً با نظریه اخلاق مراقبت نادینگز (۱۹۸۴) و نیز مفهوم سرمایه اجتماعی پاتنام همسواست که اعتماد و شبکه‌های همیاری محلی رازیربنای انسجام کلان اجتماعی می‌داند. بدین ترتیب، مسئولیت در قبال همسایه، سنگ بنای یک نظم اجتماعی مبتنی بر همدلی و تعهد متقابل است.

مضامین روایات تربیت اجتماعی از منظر امام رضا علیه‌السلام		
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۶-۱	مسئولیت اجتماعی و کمک به محرومان	مسئولیت اجتماعی
۶-۱	تعهد اجتماعی و امر به معروف	
۶-۱	تأکید بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۶-۱	مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه	
۶-۳	حفظ کرامت انسانی در جامعه	رعایت عدالت و کرامت انسانی
۶-۳	همدلی با مردم	
۶-۲	عدالت و انصاف در معاشرت	
۶-۲	تشویق به میانه‌روی در رفتار اجتماعی	
۶-۴	ضرورت رعایت حقوق اجتماعی	رعایت حقوق و مشارکت اجتماعی
۶-۱	اهمیت مشارکت اجتماعی	
۶-۲	تربیت اخلاقی برای تعاملات اجتماعی	

جدول ۲: مضامین روایات تربیت اجتماعی از منظر امام رضا علیه‌السلام

۵-۶. جمع‌بندی: تربیت اجتماعی رضوی، تبلور اخلاق مسؤلیت و همبستگی

مجموع آموزه‌های امام رضا علیه‌السلام در باب تربیت اجتماعی، منظومه‌ای منسجم را شکل می‌دهد که بر چند اصل استوار است: نخست، مسؤلیت‌پذیری جمعی که در قالب دغدغه‌مندی نسبت به امور مسلمانان، امر به معروف و نهی از منکر، و کمک به محرومان متجلی می‌شود. دوم، عدالت و کرامت انسانی که در آدابی همچون انصاف در معاشرت، میانه‌روی، پوشش عیوب و تحریم تحقیر فقرا نهادینه می‌گردد. سوم، رعایت حقوق اجتماعی با تأکید ویژه بر حقوق همسایه که ایمان را به تعهدی عملی پیوند می‌زند. غایت این فرایند، پرورش شهروندی است که مشارکت اجتماعی و خدمت‌رسانی بی‌منت را بخشی از هویت دینی خویش می‌داند. در مجموع، سیره رضوی با برقراری پیوند ناگسستنی میان اخلاق اسلامی و تقویت همبستگی اجتماعی، خانواده را به کارگاهی برای تولید سرمایه اجتماعی و پرورش انسان‌هایی تبدیل می‌کند که وجودشان برای جامعه مایه امنیت، اعتماد و پیشرفت است.

تصویر ۳: مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر روایات امام رضا علیه‌السلام درباره تربیت اجتماعی

۷. تربیت سیاسی از منظر امام رضا علیه‌السلام

در منظومه فکری رضوی، تربیت اجتماعی، پرورش کنشگری اخلاقی و تعهد جمعی را هدف می‌گیرد. این نگرش، ایمان را با مسئولیت‌پذیری اجتماعی و نظارت بر سلامت اخلاقی-سیاسی جامعه پیوند می‌زند و خانواده را به کانون بنیادین نهادینه‌سازی این روحیه تبدیل می‌کند.

۷-۱. مبانی اعتقادی و اخلاقی نظام سیاسی

مبانی تربیت سیاسی رضوی بر دو اصل مکمل و جهت‌دهنده استوار است: مشروطیت رادیکال اطاعت و ضرورت نهادی برای تحقق دین. امام رضا علیه‌السلام با قاعده‌ای بنیادین، مرز هرگونه اطاعت سیاسی را ترسیم می‌فرماید: «لَا طَاعَةَ لَهُمَا فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ وَلَا لغيرِهِمَا فَإِنَّهُ لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ؛ هیچ اطاعتی در هنگام نافرمانی از آفریدگار، واجب یا جایز نیست؛ زیرا اطاعت از هیچ آفریده‌ای در برابر معصیت آفریننده، روا و مشروع نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰، ص ۳۵۶). این اصل، با نفی «اطاعته طاعة الله» در سخن امام علی علیه‌السلام در نقلی دیگر می‌فرماید: «آتاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ سُلْطَانًا فَرَعَمَ أَنْ طَاعَتَهُ طَاعَةُ اللهِ وَ مَعْصِيَتُهُ مَعْصِيَةُ اللهِ وَ كَذَبَ لِأَنَّهُ لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ لَا يَنْبَغِي لِلْمَخْلُوقِ أَنْ يَكُونَ حُبَّهُ لِمَعْصِيَةِ اللهِ فَلَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَتِهِ وَ لَا طَاعَةَ لِمَنْ عَصَى اللهُ؛ خداوند به [حاکمی] قدرتی عطا کرد، پس او گمان برد که اطاعت از او اطاعت از خداست و نافرمانی از او نافرمانی از خدا. و [او] دروغ گفت، زیرا هیچ اطاعتی برای هیچ مخلوقی در نافرمانی از آفریدگار [واجب] نیست و سزاوار نیست که محبت مخلوق در مسیر معصیت خدا باشد. پس در [حال] نافرمانی او، اطاعتی [واجب] نیست و هیچ اطاعتی برای کسی که خدا را نافرمانی کرده، وجود ندارد» (همان، ج ۸۹، ص ۱۷۹). به عنوان ادعایی دروغین و ایدئولوژیک، هرگونه الهی‌نمایی قدرت و توجیه استبداد را باطل می‌شمارد. این آموزه، سنگ بنای تربیت سیاسی انتقادی است که اطاعت را تکلیفی مشروط و مسئولانه می‌داند و نظارت بر انحراف قدرت را بخشی از دینداری قلمداد می‌کند.

از سوی دیگر، امام رضا علیه‌السلام سیاست را عرصه عملیاتی‌شدن نظام جامع دین معرفی می‌کنند. ایشان وجود امامت را برای تحقق کامل ابعاد فردی و اجتماعی اسلام ضروری می‌شمارند: «بِالإِمَامِ تَمَامُ الصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ الصِّيَامِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ وَ تَوْفِيرُ الْفِيءِ وَ الصَّدَقَاتِ وَ إِمْضَاءُ الْحُدُودِ وَ الْأَحْكَامِ وَ مَنَعُ الثُّغُورِ وَ الْأَطْرَافِ؛ امام باید باشد تا نماز،

زکات، روزه، حج، جهاد، تقسیم عادلانه غنایم و صدقات اجرای حدود و احکام و حفظ مرزها و اطراف به شکل کامل تحقق یابد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۰۰). این بیان نشان می‌دهد دین، بدون ساختار اجرایی و حاکمیتی کارآمد، ناتمام و ناکارآمد باقی می‌ماند. این دو اصل در کنار هم، الگویی از حکمرانی مشروط و مسئول ارائه می‌دهند که هم از استبداد جلوگیری می‌کند و هم بر ضرورت نهاد قانون‌مدار برای تحقق عدالت و نظم اجتماعی تأکید دارد. تربیت سیاسی مبتنی بر این مبانی، فرد را برای نقش آفرینی در چارچوب نظامی مبتنی بر شرع و عدالت آماده می‌سازد.

۲-۷. عدالت به عنوان پایه حکمرانی

عدالت در اندیشه سیاسی امام رضا علیه السلام، محک سنجش مشروعیت و کارآمدی حکمرانی است و در سه سطح توزیعی، فرایندی و گفتمانی تشریح می‌شود. در سطح توزیعی و حمایتی، ایشان با استناد به سنت نبوی، حکومت و ثروتمندان را موظف به چیران نابرابری‌های ساختاری می‌دانند: «وَلْيُعِدِ الْغَنِيُّ عَلَى الْفَقِيرِ وَالْقَوِيُّ عَلَى الضَّعِيفِ أَمْرِنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ؛ ثروتمندان باید به فقرا کمک کنند و قوی باید به ضعیفان یاری رساند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به من چنین فرمان داده است» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۱۰، ص ۴۴۵). در سطح فرایند حکمرانی، معیارهای عینی عدالت برای رهبر عبارت‌اند از: صداقت در گفتار، انصاف در قضاوت و وفای به عهد: «إِنَّمَا يُرَادُ مِنَ الْإِمَامِ قِسْطُهُ وَ عَدْلُهُ إِذَا قَالَ صَدَقَ وَ إِذَا حَكَمَ عَدَلَ وَ إِذَا وَعَدَ أَنْجَزَ؛ بی‌گمان از رهبر جامعه، برابری و دادگری خواسته شده است، چندان که سخن راست گوید و در قضاوت به عدل و داد رفتار کند و به وعده‌اش وفا نماید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۴، ص ۱۱۸) ترکیب این دو سطح، الگویی از حکمرانی پاسخگو و مسئول ارائه می‌دهد.

تأکید رادیکال امام بر عدالت تا آنجاست که حاکم قدرتمند ولی عادل نکرده را «أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ النَّارَ» معرفی می‌کنند: «أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ النَّارَ أَمِيرٌ مُتَسَلِّطٌ لَمْ يَعْدِلْ؛ نخستین کسی که به دوزخ درافتد، فرمانروای مقتدری است که دادگر نبوده است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۸). این حکم، عدالت را از یک توصیه اخلاقی به تکلیف دینی دارای ضمانت اجرای اخروی ارتقا داده و مشروعیت قدرت را کاملاً مشروط به آن می‌سازد. در سطحی عمیق‌تر، عدالت خواهی مستلزم نقد گفتمان حاکم است. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ أَضْعَى إِلَى نَاطِقٍ فَقَدْ عَدَبَهُ فَإِنْ كَانَ النَّاطِقُ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَدْ عَدَبَ اللَّهُ وَ إِنْ كَانَ النَّاطِقُ عَنْ إِبْلِيسَ فَقَدْ عَدَبَ إِبْلِيسَ؛ هر کس به سخن‌گوینده‌ای گوش فرادهد، او را پرستیده است. اگر گوینده از جانب خدا سخن بگوید، خدا را پرستیده و اگر از ابلیس سخن بگوید، ابلیس را

پرستیده است» (همان، ج ۱، ص ۳۰۴). این آموزه، تربیت سیاسی را به عرصه نقادی گفتمان و ارزیابی منشأ روایت‌های سیاسی می‌کشاند. این نگرش شهروند را به جایگاه کنشگری آگاه و منتقد ارتقا می‌دهد. این رویکرد با پدافوتی انتقادی فریره در آگاهی‌بخشی نسبت به مکانیسم‌های سلطه همسو است. بنابراین، عدالت رضوی هم معیار ارزیابی حاکمیت و هم عدسی نقد شهروند است که هم ساختار و هم ادراک از ستم را هدف می‌گیرد.

۳-۷. اصل مشورت در حکومت‌داری

مشورت در نگاه امام رضا علیه‌السلام، سازوکاری حیاتی و ضامن عقلانیت و امنیت حکمرانی است. ایشان با هشدار قاطع، خودبسندگی در رأی را عملی مخاطره‌آمیز می‌دانند: «خَاطَرَ بِنَفْسِهِ مَنْ اسْتَعْنَى بِرَأْيِهِ؛ کسی که به نظر خویش بسنده کند، خود را در خط افکنده است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۹۸). این نگرش که با تأکید امام علی علیه‌السلام که می‌فرمایند: «أَفْضَلُ النَّاسِ رَأْيًا مَنْ لَا يَسْتَعْنَى عَنِ رَأْيِ مُشِيرٍ؛ بهترین مردم در اندیشه و خرد است که خود را از نظری نیاز نداند» (آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۰۲) تقویت می‌شود، استبداد رأی را نشانه نقصان خرد و تهدیدی برای ثبات نظام سیاسی می‌داند.

اما مشورت رضوی، مشورتی انتقادی و مبتنی بر معرفت‌شناسی اخلاقی است. امام رضا علیه‌السلام با آسیب‌شناسی دقیق، به گزینش مشاورانی عاری از رذائل خاص تأکید می‌ورزند و می‌فرمایند: «لَا تُشَاوِرَنَّ بَخِيلًا فَإِنَّهُ يَقْضِرُ بَكَ عَنِ غَايَتِكَ وَ لَا تُشَاوِرَنَّ حَرِيصًا فَإِنَّهُ يُزِينُ لَكَ شَرَّهَا وَ اعْلَمْ أَنَّ الْجَبْنَ وَ الْبُخْلَ وَ الْحِرْصَ غَرِيزَةٌ يَجْمَعُهَا سُوءُ الظَّنِّ؛ مبادا که با بخیلی رجوع کنی، زیرا که او تو را از رسیدن به دست باز میدارد، و مبادا که با حریصی کنترل کنی، زیرا جنبه شر آن کار را برای تو می‌آراید و می‌شناسد که جبن و بخل و حرص غرائزی که همه آنها را اشتباه نکنند به تقدیر است» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۴۰۹). ایشان ریشه این آفات را در سوءظن به خدا و مردم می‌دانند. بنابراین، مشورت مؤثر منوط به انتخاب مشاورانی است که از سلامت اخلاقی و روان‌شناختی برخوردار باشند. این آموزه، مشورت را از سطح گردآوری اطلاعات به سطح ارزیابی اخلاقی کنشگران ارتقا داده و آن را به فرایندی برای تصفیه تصمیم‌گیری از آفات نفسانی تبدیل می‌کند. چنین نگاهی، همسو با نظریه‌های حکمرانی خوب است که بر شفافیت، مشارکت و پاسخگویی تأکید دارند. خانواده و نظام آموزشی با پرورش روحیه نقدپذیری و تشخیص اخلاقی، زمینه‌ساز تحقق این الگوی مشورتی در سطح کلان سیاسی هستند.

۴-۷. امامت و رهبری سیاسی

امام رضا علیه‌السلام نظریه امامت را در دو بُعد کارکرد کلان اجتماعی و کمالات شخصیتی ضروری تبیین می‌فرماید که معیاری برای هرگونه رهبری سیاسی است. در بُعد کارکردی، امامت را «إِنَّ الْإِمَامَةَ زَمَامُ الدِّينِ وَ نِظَامُ الْمُسْلِمِينَ وَ صَلَاحُ الدُّنْيَا وَ عِزُّ الْمُؤْمِنِينَ؛ امامت، زمام دین و سامان بخش مسلمانان و نیکویی دنیا و عزت مومنان است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۱۸) معرفی می‌کنند. این تعریف چهارگانه، رهبری را همزمان هدایتگر دینی، نظم‌بخش اجتماعی، اصلاح‌کننده امور مادی و عزت‌آفرین سیاسی می‌داند.

در بُعد شخصیتی، الگوی رهبر آرمانی را در هفت صفت برجسته ترسیم می‌فرماید: «لِلْإِمَامِ عَلَامَاتٌ يَكُونُ أَعْلَمُ النَّاسِ وَ أَحْكَمُ النَّاسِ وَ أَتْقَى النَّاسِ وَ أَخْلَمُ النَّاسِ وَ أَشْجَعُ النَّاسِ وَ أَسْخَى النَّاسِ وَ أَعْبَدَ النَّاسِ؛ امام را نشانه‌هایی است: داناترین، حکیم‌ترین، پرهیزکارترین، بردبارترین، شجاع‌ترین، بخشنده‌ترین، و عابدترین مردم است» (همان، ص ۲۱۲). این شاخص‌ها سه حوزه کمال را پوشش می‌دهند: عقلانیت و مدیریت، فضایل اخلاقی و تعالی معنوی. این ترکیب نشان می‌دهد مشروعیت رهبری علاوه بر نصب، نیازمند تجلی عینی شایستگی‌ها است.

در گام عملیاتی، ایشان بر دو شرط مکمل تأکید می‌ورزند: نخست کفایت مدیریتی می‌فرماید: «مُضْطَلَعٌ بِالْإِمَامَةِ عَالِمٌ بِالسِّيَاسَةِ؛ در رهبری توانمند و از سیاست آگاه است» (همان، ص ۲۲۰) و دوم برتری علمی مطلق «الْإِمَامُ وَاحِدٌ دَهْرَهُ لَا يُدَانِيهِ أَحَدٌ وَ لَا يُعَادِلُهُ عَالِمٌ؛ امام یگانه روزگار خود است؛ کسی هم پایه او نیست و هیچ دانشمندی با او برابری نتوان کرد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۰۰). این شرایط، رهبری را از مقامی صرفاً معنوی به مدیریتی کارآمد و دانش‌بنیان ارتقا می‌دهد. این نگاه، الگویی ارائه می‌دهد که در آن کارآمدی، اخلاق و دانش ممتاز، ارکان مشروعیت و توفیق رهبری هستند.

۵-۷. حقوق و تکالیف متقابل مردم و حکومت

اساس رابطه سیاسی در نگاه علوی - رضوی، یک پیمان اخلاقی و الهی دوسویه است که بر حقوق و تکالیف متقابل استوار شده است. امام علی علیه‌السلام با توصیف این رابطه به عنوان «أَعْظَمُ... حُقُوقٌ» و «فَرِيضَةٌ فَرَضَهَا اللَّهُ لِكُلِّ عَلِيٍّ كَلٌّ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۸، ص ۳۵۳)، مشروعیت حکومت را منوط به رعایت این قرارداد می‌دانند. کارکردهای این پیمان، ایجاد انسجام اجتماعی، تقویت عزت دینی و پایداری قوانین عادلانه است. نکته محوری، وابستگی دیالکتیکی «صلاح رعیت» و «صلاح والیان» است؛ فساد یا اصلاح هر یک، دیگری را متأثر

می‌سازد. این نگاه، نظام سیاسی را نتیجه کنشگری مسئولانه همزمان مردم و حکمران می‌داند. پیامد اجرای این پیمان، شکل‌گیری جامعه سیاسی مطلوب است. امام علی علیه‌السلام تحقق سه دستاورد کلان را برمی‌شمارند: «فَإِذَا أَدَّتِ الرَّعِيَّةُ إِلَى الْوَالِي حَقَّهُ وَ أَدَّى إِلَيْهَا الْوَالِي كَذَلِكَ عَزَّ الْحَقُّ بَيْنَهُمْ فَمَامَتْ مَنَاهِجُ الدِّينِ وَ اعْتَدَلَتْ مَعَالِمُ الْعَدْلِ وَ جَرَتْ عَلَى أَدْلَالِهَا السُّنَنُ فَصَلَحَ بِذَلِكَ الزَّمَانُ وَ طَابَ بِهِ الْعَيْشُ وَ طَمِعَ فِي بَقَاءِ الدَّوْلَةِ وَ يَسِسَتْ مَطَامِعُ الْأَعْدَاءِ؛ پس هر گاه رعیت، حقّ والی را به جا آورد و والی حقّ سن را پرداخت حقّ در میان ایشان استوار، و روش‌های دیانت میان و روش برپا. شود و در نتیجه، روزگار بهبود یابد و زندگی خوش شود و امید به بقا و پایداری آن دولت باشد و از دشمنان نومیدی بدل شود» (همان). نخست، عینیت یافتن حق و استقرار قانون، دوم، همگرایی دین و عدالت، سوم، ثمرات ملموس دنیوی شامل اصلاح زمانه، زندگی گوارا، تداوم حکومت و ناامیدی دشمنان. این چارچوب نشان می‌دهد که ثبات و رفاه محصول توازن مسئولانه در رابطه‌ای مبتنی بر حق است. تربیت سیاسی بر این مبنا، شهروندی را می‌پروراند که هم حقوق خود را می‌طلبد و هم تکالیف خویش در قبال نظام عادل را می‌شناسد.

۶-۷. نظارت مردمی و مسئولیت اجتماعی

نظارت بر قدرت و مقابله با ظلم در سیره رضوی، تکلیفی جمعی و چندسطحی است که نظام سیاسی و سلامت اخلاقی فرد را بیمه می‌کند. امام رضا علیه‌السلام با برقراری رابطه علی مستقیم میان سکوت اجتماعی و سلطه سیاسی اشرار، امر به معروف و نهی از منکر را به سازوکار نظارتی پیشگیرانه کل نظام ارتقا می‌دهند: «لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَتَنْهَيْنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لِيُسْتَعْمَلَنَّ عَلَيْكُمْ شِرَارُكُمْ فَيَدْعُو خِيَارَكُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ؛ باید هر یک از شما امر به معروف و نهی از منکر نمایید، و گرنه تبهکاران بر شما تسلط می‌یابند؛ آن‌گاه خوبان شما دعا کنند، اما مستجاب نخواهد شد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۵۶). هشدار به عدم استجابت دعای خوبان، نشان می‌دهد که تعطیلی این نظارت، حتی مجرای اصلاحات معنوی را مسدود می‌سازد. این نگاه، مشروعیت نظام را وابسته به کنشگری انتقادی مستمر شهروندان می‌داند.

این مسئولیت در قبال ظلم، فراتر از عدم ارتکاب شخصی است. امام صادق علیه‌السلام با تعریف سه گروه «عامل، معین و راضی» به ظلم به عنوان شرکا، دایره مسئولیت را تا همکاری مستقیم، سکوت رضایت‌مند و پذیرش انفعالی گسترش می‌دهد: «الْعَامِلُ بِالظُّلْمِ وَ الْمُعِينُ لَهُ وَ الرَّاضِي بِهِ شُرَكَاءُ ثَلَاثَتُهُمْ؛ ستم‌کننده و کمک‌کار او در ستم و آنکه ستم او را بپسند، هر سه، شریک در آن هستند» (همان، ج ۲، ص ۳۳۳). امام رضا علیه‌السلام با هشدار

«إِيَّاكُمْ وَالظُّلْمَ فَإِنَّهُ يُخَرِّبُ قُلُوبَكُمْ؛ از ستم نمودن پرهیزید که موجب تباهی قلب‌های شما می‌شود» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۲، ص ۱۰۳) علت حرمت را تخریب مرکز ادراک اخلاقی انسان معرفی می‌کنند؛ بنابراین، مبارزه با ظلم و سکوت در برابر آن، وظیفه‌ای اجتماعی برای حفظ عدالت و ضرورتی برای حفظ سلامت درونی فرد است. این آموزه شهروندی هوشیار، مسئول و مقاوم در برابر هرگونه مشارکت در ساختارهای ستمگر می‌پروراند و با مفهوم مسئولیت شهروندی در نظریه‌های دمکراتیک و پداگوژی انتقادی فریره همسو است.

۷-۷. آرمان‌شهر سیاسی

تصویر جامعه سیاسی مطلوب در نگاه رضوی، در کیفیت اخلاقی روابط و انسجام گفتار و کردار ترسیم می‌شود. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌و آله با معیار قراردادن نیک‌اخلاقی و سودمندی برای مردم «خياركم أحاسنكم أخلاقاً الذين يألفون و يؤلفون؛ برترین مردم از لحاظ نظری، نیک‌خلق‌ترین ایشان هستند و نیکوکارترین مردم، خیرخواه‌ترین ایشان نسبت به مردم هستند و گزینه‌تر مردم آن کسی است که مردم از او سود برند» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ص ۴۵). جامعه‌ای را آرمانی می‌دانند که در آن خدمت‌رسانی و خیرخواهی به هنجار مسلط تبدیل شده است. در چنین جامعه‌ای، ارزش افراد بر اساس میزان تأثیر مثبت آنها بر دیگران سنجیده می‌شود. امام رضا علیه‌السلام با هشدار ی ژرف، بزرگ‌ترین آفت چنین جامعه‌ای را دوگانگی گفتار و عمل، به‌ویژه در حوزه عدالت، معرفی می‌کند: «أبْلَغُ شَيْعَتَنَا أَنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ وَصَفَ عَدْلًا ثُمَّ خَالَفَهُ إِلَى غَيْرِهِ؛ به شیعیان ما بگو کسی در روز قیامت بیش از دیگران حسرت می‌برد که از عدالتی دم زند، ولی خودش بر خلاف آن عمل کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۱۷۹). این سخن نشان می‌دهد اعتماد عمومی در گرو هماهنگی وصف و فعل، خصوصاً در میان صاحبان قدرت و نفوذ، است. جامعه مطلوب رضوی، جامعه‌ای است که در آن فضیلت‌های اخلاقی در رفتار روزمره نخبگان و توده مردم نهادینه شده و از نفاق عملی پرهیز می‌شود. این نگاه، سلامت نظام سیاسی را نه تنها در قانون، که در اخلاق زیسته شهروندان و حاکمان جستجو می‌کند.

مضامین روایات تربیت سیاسی از منظر امام رضا علیه‌السلام		
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۷-۱	اطاعت از معصیت حاکم خروج از ولایت خدا است.	نقش معصیت در تربیت سیاسی
۷-۳	تأمین موفقیت در مشورت	اهمیت مشورت در امور سیاسی
۷-۳	ناامیدی در عدم مشورت	
۷-۳	ضرورت مشورت برای حکومت	
۷-۴	سازماندهی امور مردم توسط امام	ضرورت امامت برای نظم اجتماعی
۷-۴	برقراری عدالت توسط امام	
۷-۴	حفظ کردن حدود الهی توسط امام	
۷-۴	پاسداری دین خدا توسط امام	
۷-۱	سامان‌دهنده امور مردم	نقش دین در سیاست و اداره جامعه
۷-۱	جلوگیری‌کننده از فساد	
۷-۱	برقرارکننده عدالت	
۷-۱	حفظ‌کننده حدود الهی	
۷-۱	عامل اجرای احکام الهی	
۷-۲	چیزی برتر از عدل نیست	پایه‌گذاری جامعه بر اساس عدالت
۷-۲	عدل اصلاح‌کننده جامعه	
۷-۲	عدل سامان‌دهنده امور کشور	
۷-۲	عدالت‌ورزی در حکومت	
۷-۲	مبارزه با ظلم و ستم	

حقوق متقابل مردم و حاکمان	اصلاح مردم توسط حاکم	۷-۵
	طلب اجرای عدالت توسط مردم	۷-۵
	نقش مردم در نظارت بر حکومت	۷-۵
	مسئولیت اجتماعی در برابر ظلم	۷-۵
ویژگی های امام شایسته	داناترین مردم	۷-۴
	پرهیزکارترین مردم	۷-۴
	برترین مردم	۷-۴
	شجاع ترین مردم	۷-۴
	سخاوتمندترین مردم	۷-۴
	عابدترین مردم	۷-۴
	زاهدترین مردم	۷-۴
	عادل ترین مردم	۷-۴
شرایط اساسی حاکم اسلامی	آگاهی کافی به احکام و حدود الهی	۷-۴
	داشتن اخلاق نیکو	۷-۷
	عادل ترین در حکم دادن	۷-۷
	آگاهی کافی به احکام و حدود الهی	۷-۴
حقوق متقابل مردم و حکومت	عدالت حاکم	۷-۵
	اطاعت مردم	۷-۵

جدول ۳: مضامین روایات تربیت سیاسی از منظر امام رضا علیه السلام

۷-۸. جمع بندی: اصول بنیادین تربیت سیاسی در اندیشه رضوی

تربیت سیاسی از دیدگاه امام رضا علیه السلام بر اصولی استوار است که مشروعیت را به

کارآمدی اخلاقی گره می‌زند. این اصول عبارت‌اند از: مشروطیت رادیکال اطاعت به عدم تعارض با شریعت، تأکید بر عدالت به‌عنوان پایه حکمرانی و معیار نجات حاکم، مشورت‌پذیری عقلانی و اخلاق‌مدار، و پذیرش حقوق و تکالیف متقابل مردم و حکومت در قالب یک پیمان الهی. غایت این تربیت، پرورش شهروندانی آگاه، منتقد و مسئول است که نظارت فعال بر قدرت را تکلیف دینی دانسته و با نقد گفتمان‌های ظالمانه، از هم‌دستی در سکوت پرهیز می‌کنند. در این الگو، سلامت نظام سیاسی در گرو نهادینه‌شدن اخلاق و انسجام گفتار و عمل، به‌ویژه در عدالت‌ورزی، است.

«مضامین روایات تربیت سیاسی از منظر امام رضا علیه‌السلام»

تصویر ۴: مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر روایات امام رضا علیه‌السلام درباره تربیت سیاسی

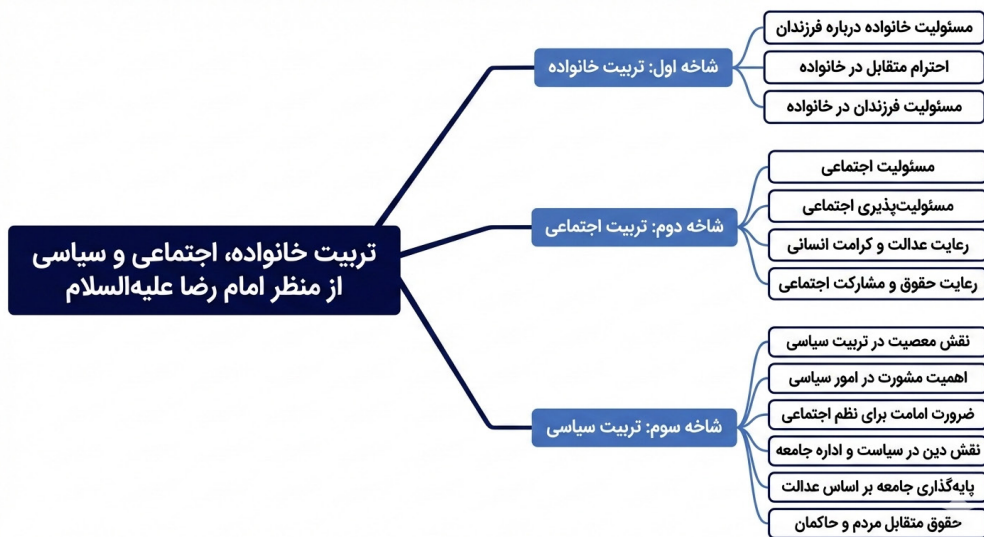
۸. نتیجه‌گیری

نظام تربیتی اسلام جایگاهی محوری برای ابعاد اجتماعی و سیاسی قائل است و انسان مؤمن را در برابر جامعه مسئول می‌داند. سیره عملی امام رضا علیه‌السلام، به‌ویژه، شاخص‌های این تربیت را ترسیم می‌کند. یافته‌ها حاکی از آن است که آموزه‌های رضوی می‌تواند بنیان‌گذار تربیت اجتماعی اسلامی باشد؛ با تأکید بر کرامت انسان، تعامل اخلاق‌مدار، حقوق اجتماعی

و عدالت خواهی. ایشان خانواده را پایه این تربیت دانسته و با الگوسازی عملی، مفاهیمی چون مسئولیت پذیری و مبارزه با تبعیض را نهادینه می کردند.

رویکرد ایشان پارادایمی نوین در عرصه حکمرانی ارائه می دهد که در دوره ولایتعهدی، با به کارگیری مبارزه نرم و آگاهی بخشی، در پی تحقق عدالت و اصلاح جامعه بود. تحلیل های تاریخی، ایشان را رهبری مدبّر و حکیم می دانند. تقویت این مبانی از طریق چارچوب های علوم روز (مانند سرمایه اجتماعی، یادگیری اجتماعی، اخلاق مراقبت و پداگوژی انتقادی) امکان پذیر است. این هم سویی نشان دهنده جهان شمولی آموزه های رضوی است که با تلفیق اخلاق مسئولیت، نقد ساختارهای ناعادل و تقویت همبستگی، الگویی جامع برای تربیت شهروندانی آگاه و عدالت خواه ارائه می دهد.

در پایان جمع بندی کلیه مضامین فراگیر تربیت خانواده، اجتماعی و سیاسی از منظر امام رضا علیه السلام در تصویر شماره ۵ نشان داده می شود.

تصویر ۵: کلیه مضامین فراگیر تربیت خانواده، اجتماعی و سیاسی از منظر امام رضا علیه السلام

مضامین مستخرج از سیره امام رضا علیه السلام - که در نمودار ۵ یکپارچه شده اند - گویای انسجام درونی آموزه های ایشان در پیوند تربیت خانواده با ابعاد اجتماعی و سیاسی آن است. این مضامین، ارتباطی ساختاری با نظریه های معاصر علوم اجتماعی برقرار می کنند. به طور خاص، نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام که خانواده را نهاد اولیه تولید اعتماد، هنجارهای

مشارکت و مسئولیت‌پذیری می‌داند، با تأکیدات رضوی بر همبستگی خانوادگی و تعامل سازنده با جامعه همسو است. همچنین، نظریه یادگیری اجتماعی بندورا که بر نقش مشاهده و الگوبرداری در فرایند جامعه‌پذیری تأکید دارد، با سیره عملی امام رضا علیه‌السلام به‌مثابه الگوی زنده در درون خانواده، که هنجارها را به‌صورت غیرمستقیم منتقل می‌کند، قابل انطباق است. افزون بر این، نظریه اخلاق مراقبت نادینگز با محوریت مسئولیت و همدلی، با توصیه‌های امام علیه‌السلام درباره توجه به محرومان و رفاه جمعی همخوانی دارد. این پژوهش از طریق تحلیل مضامین روایی و قراردادن آن در گفت‌وگو با نظریه‌های روز نشان می‌دهد که آموزه‌های رضوی ضمن حفظ انسجام درونی در چارچوب دینی، توانایی تعامل با دانش بشری و ارائه الگویی جهان‌شمول برای تربیت شهروندی مسئول و عدالت‌خواه را داراست. این رهیافت، گامی در جهت غنابخشی به ادبیات تربیت اسلامی در عرصه اجتماعی-سیاسی است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم** (۱۳۸۹ش). مترجم: ناصر مکارم شیرازی. قم: علی ابن ابی طالب علیه السلام. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۴۷ش). **الخصال**. تهران: مکتبه الصدوق.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ش). **عیون أخبار الرضا علیه السلام**. تهران: جهان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۴ق). **من لایحضره الفقیه**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شعبه، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). **تحف العقول**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). **لسان العرب**. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع دار صادر.
- أحمد الیوسف، عبدالله (۲۰۱۴م). **سیره الإمام الرضا علیه السلام: درسه تحلیلیه للحیاه الأخلاقیه والعلمیه والسیاسیه**. نجف: انتشار توسط نویسنده.
- اسماعیلی یزدی، عباس (۱۳۸۵ش). **فرهنگ تربیت**. قم: مسجد مقدس جمکران.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). **غور الحکم و درر الکلم: مجموعه من کلمات و حکم الإمام علی علیه السلام**. قم: دارالکتاب الإسلامی.
- بحرانی، عبدالله بن نورالله (۱۳۷۵ش). **عوامل العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال**. قم: مدرسه الإمام المهدي علیه السلام.
- جعفری، سید محمد و حسینی، فاطمه (۱۴۰۰ش). **تبیین الگوی تربیت اجتماعی در سیره امام رضا علیه السلام با تأکید بر نهاد خانواده**. پژوهش های تربیت اسلامی. ۳. ۶۸-۴۵.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ق). **وسائل الشیعه**. قم: آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.
- حمیدی، سمیه و مزدخواه، احسان (۱۴۰۱ش). **تربیت سیاسی در سیره امام رضا علیه السلام: الگویی برای بصیرت افزایی**. فرهنگ رضوی. ۱۰(۲)، ۱۳۷-۱۰۵.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). **مفردات الفاظ القرآن**. بیروت: دارالشامیه.
- رحمانی، فاطمه (۱۴۰۲ش). **راهبردهای سیره سیاسی و فرهنگی امام رضا علیه السلام در تبیین جریان فتنه و انحرافات جامعه مسلمی**. سومین کنگره بین المللی امام رضا علیه السلام و علوم روز، مشهد: دانشگاه امام رضا علیه السلام.
- سیاح، احمد (۱۳۸۶ش). **زندگانی چهارده معصوم**. تهران: اسلام.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۵ش). **تفسیر المیزان**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- طبرسی، رضی الدین حسن بن فضل (۱۴۱۲ق). **مکارم الأخلاق**. قم: شریف رضی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). **الأمالی**. قم: دار الثقافة.
- عطاردی قوچانی، عزیزالله (۱۴۱۳ق). **مسند الإمام الرضا علیه السلام**. بیروت: دارالصفوه.
- علی بن موسی، امام هشتم (۱۴۰۶ق). **فقه الرضا علیه السلام**. قم: آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.
- الفتلاوی، محمد کاظم. (۲۰۱۴م). **المعالم التربویة فی فکر الإمام الرضا علیه السلام دراسة قرآنیة تفسیریة**. مجله اللغة العربیة آدابها. ۱۱(۲۰)، ۴۴۴-۴۰۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳ش). **الکافی**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). **اصول کافی**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نقش آموزه‌های امام رضا علیه‌السلام در تحکیم خانواده و تربیت اجتماعی-سیاسی / حسن بشیر.....

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). **بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۸ش). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**. تهران: فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مظاهری، حسین (۱۳۹۰ش). **زندگانی چهارده معصوم علیهم‌السلام**. تهران: کیمیا اثر.

موسلی، مهدی و جدی، حسین (۱۳۹۷ش). **مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی در احادیث امام رضا علیه‌السلام**. بصیرت و تربیت اسلامی. ۴۵. ۳۲-۹.

نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ق). **مستدرک الوسائل**. بیروت: آل البيت علیهم‌السلام لإحياء التراث.

Transliterated Bibliography

- The Holy Qur'an (1389 SH). Translator: Nasser Makarem Shirazi. Qom: Ali Ibn Abi Talib (A.S.).
- Al-Amadi, 'Abd al-Wahid ibn Muhammad (1410 Q). Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim: Majmu'ah min Kalimat wa Hikam al-Imam Ali (A.S.). Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- Al-Bahrani, Abdullah ibn Nurullah (1375 SH). 'Awalim al-'Ulum wa al-Ma'arif wa al-Ahwal min al-Ayat wa al-Akhbar wa al-Aqwal. Qom: Madrasah al-Imam al-Mahdi (A.S.).
- Al-Fitlawi, M. K. (2014 AD). The Educational Features in the Thought of Imam Reza (A.S.): An Exegetical Quranic Study. *Journal of Arabic Language and Literature*, 1(20), 405–444. <https://doi.org/10.36318/jall/2014/v1.i20.6818>
- Al-Hurr al-'Amili, Muhammad ibn al-Hasan (1416 Q). Wasa'il al-Shi'a. Qom: Al al-Bayt (A.S.) li-Ihya' al-Turath.
- Ali ibn Musa, the Eighth Imam (1406 Q). *Fiqh al-Reza (A.S.)*. Qom: Al al-Bayt (A.S.) li-Ihya' al-Turath.
- Al-Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub (1363 SH). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Al-Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub (1407 Q). *Usul al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Al-Majlisi, Muhammad Baqir (1403 Q). *Bihar al-Anwar al-Jami'ah li-Durar Akhbar al-A'immah al-Athhar*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Almond, G. A., & Verba, S.(1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
- Al-Nuri, al-Husayn ibn Muhammad Taqi (1408 Q). *Mustadrak al-Wasa'il*. Beirut: Al al-Bayt (A.S.) li-Ihya' al-Turath.
- Al-Raghib al-Isfahani, al-Husayn ibn Muhammad (1412 Q). *Mufradat Alfaz al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Shamiyyah.
- Al-Tabarsi, Razi al-Din al-Hasan ibn al-Fadl (1412 Q). *Makarim al-Akhlaq*. Qom: Intisharat al-Sharif al-Radi.
- Al-Tusi, Muhammad ibn al-Hasan (1414 Q). *Al-Amali*. Qom: Dar al-Thiqafah.
- Al-Yusuf, Abdullah Ahmad (2014 AD). *Sirah al-Imam Reza (A.S.): Dirasah Tahliliyyah lil-Hayah al-Akhlaqiyyah wa al-'Ilmiyyah wa al-Siyasiyyah*. Najaf: Intishar bi-Wasitah al-Mu'allif.
- 'Ataradi Quchani, 'Azizullah (1413 Q). *Musnad al-Imam Reza (A.S.)*. Beirut: Dar al-Safwah.

- Attride-Stirling, J.(2001) “Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research”, *Qualitative Research*, Vol. 1, No. 3, Pp. 385-405.
- Bandura, A.(1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
- Braun, V. & Clarke, V.(2006) “Using thematic analysis in psychology”, *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101.
- Bronfenbrenner, U.(1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.
- Freire, P.(1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Continuum.
- Giddens, A.(1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press.
- Hamidi, Somayyeh & Mazdakhwah, Ehsan (1401 SH). *Political Education in the Conduct (Sirah) of Imam Reza (A.S.); A Model for Enhancing Insight*. *Razavi Culture*, 10(2), 105-137.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (1347 SH). *Al-Khisal*. Tehran: Maktabat al-Saduq.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (1378 SH). ‘*Uyun Akhbar al-Reza (A.S.)*. Tehran: Jahan.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (1404 Q). *Man La Yahduruhu al-Faqih*. Qom: Jami’ah Mudarrisin Hawzah ‘Ilmiyyah Qom.
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram (1414 Q). *Lisan al-’Arab*. Beirut: Dar al-Fikr lil-Tiba’ah wa al-Nashr wa al-Tawzi’/Dar Sadir.
- Ibn Shu’bah, al-Hasan ibn Ali (1404 Q). *Tuhaf al-’Uqul*. Qom: Jami’ah Mudarrisin Hawzah ‘Ilmiyyah Qom.
- Ismaili Yazdi, Abbas (1385 SH). *Farhang-e Tarbiyat [Culture of Education]*. Qom: Masjid Muqaddas Jamkaran.
- Jafari, Sayyid Muhammad & Husayni, Fatimah (1400 SH). *Explaining the Model of Social Education in the Conduct (Sirah) of Imam Reza (A.S.) with Emphasis on the Family Institution*. *Islamic Education Research*, 3, 45-68.
- King, N. & Horrocks, C.(2010) *Interviews in Qualitative Research*, London: Sage.
- Mazaheri, Husayn (1390 SH). *Zendegani-ye Chahardah Ma’sum [Life of the Fourteen Infallibles]*. Tehran: Kimiya-ye Asar.
- Mosalli, Mahdi & Jaddi, Husayn (1397 SH). *Components and Educational Methods in the Narrations of Imam Reza (A.S.)*. *Journal of Insight and Islamic Education*, 45, 9-32.
- Mustafawi, Hasan (1368 SH). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur’an al-Karim*. Tehran: Farhang va Irshad Islami.

- Noddings, N.(1984). *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. University of California Press.
- Putnam, R. D.(2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Rahmani, Fatimah (1402 SH). *Strategic Approaches in the Political and Cultural Conduct (Sirah) of Imam Reza (A.S.) for Elucidating the Current of Sedition and Deviations in Muslim Society*. Proceedings of the 3rd International Congress on Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences, Mashhad: Imam Reza University (A.S.).
- Sayyah, Ahmad (1386 SH). *Zendegani-ye Chahardah Ma'sum* [Life of the Fourteen Infallibles]. Tehran: Islam.
- Tabataba'i, Muhammad Husayn (1375 SH). *Tafsir al-Mizan*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah.